

De corrigerende rol van het aansprakelijkheidsrecht bij bedrijfsmatige vervuiling van de leefomgeving

*Elbert de Jong en Michael Faure**

In september 2023 kwam een onderzoek uit 1975 bovendrijven waaruit blijkt dat in de jaren zeventig van de vorige eeuw al kennis voorhanden was over de hoge concentratie schadelijke stoffen in de IJmondregio.¹ Die stoffen zouden door de Koninklijke Nederlandse Hoogovens en Staalfabrieken NV zijn uitgestoten. Eveneens in september 2023 concludeerde het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) dat inwoners van Wijk aan Zee door de uitstoot van schadelijke stoffen door Tata Steel gemiddeld tweeënhalve maand korter leven dan mensen elders in Nederland (RIVM 2023). Ook in andere regio's is een verband tussen sterfte en de uitstoot van Tata Steel aangetoond. Hoewel al enkele tientallen jaren verschillende rapporten wijzen op de uitstoot van schadelijke stoffen door Tata Steel en de (mogelijk) ernstige gevolgen daarvan voor de omgeving, is nu voor het eerst een causaal verband tussen de uitstoot en schade vastgesteld. Naar verluidt vindt (een groot deel van) de uitstoot van de schadelijke stoffen plaats in overeenstemming met de vergunning. Voorbereidingen voor civielrechtelijke en strafrechtelijke rechtszaken zijn al gestart. Soortgelijke berichten verschenen het afgelopen jaar in de context van Chemours in Dordrecht (voorheen DuPont c.s.). Zembla onthulde

* Prof. E.R. de Jong is hoogleraar Privaatrecht aan het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht en het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (UCALL) van de Universiteit Utrecht. Hij is eveneens programmaleider van UCALL en raadsheer-plaatsvervanger in het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden. Prof. M.G. Faure is hoogleraar vergelijkend en internationaal milieurecht aan de Universiteit Maastricht en hoogleraar Comparative Private Law and Economics aan de Erasmus School of Law in Rotterdam. Dit artikel is voor een belangrijk deel gebaseerd op De Jong & Faure 2022.

1 Bijv. <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/nieuw-opgedoken-rapport-toont-aan-hoge-concentratie-kankerverwekkende-stoffen-bij-hoogovens-tata-steel-al-sinds-jaren-70-bekend/>. Alle websites zijn voor het laatst geraadpleegd op 30 oktober 2023.

medio 2023 dat Chemours² al geruime tijd intern op de hoogte was van de schadelijke effecten van PFAS,³ zowel voor medewerkers, omwonenden als voor het milieu. Inmiddels is de ernst van de vervuiling in de regio Dordrecht door uitstoot van PFAS steeds meer zichtbaar. De vervuiling lijkt zelfs ernstiger te zijn dan in eerste instantie werd gedacht. Ook hier verschijnen al enkele jaren rapporten die wijzen op de schadelijke effecten van de uitstoot die gemoeid is met de bedrijfsmatige activiteiten van Chemours. Eveneens zou in dit geval een groot deel van de uitstoot niet in strijd zijn met de verleende vergunning. En ook in deze casus zitten verschillende civielrechtelijke en strafrechtelijke rechtszaken in de pijplijn.

In beide casussen dienen zich omstandigheden aan die vaker spelen in de context van ernstige gezondheids- en milieurisico's die verband houden met bedrijfsmatige activiteiten. We richten ons in deze bijdrage op twee omstandigheden (zie ook De Jong & Faure 2022).

Kennisongelijkheid en -afhankelijkheid

Als eerste valt te wijzen op een kennisvoorsprong van bedrijven. Bedrijven lopen met hun interne kennis niet zelden voor op de relevante wetenschappelijke gemeenschap, de relevante autoriteiten en burgers. In veel gevallen delen ze hun kennis (bijvoorbeeld door overheden en/of burgers actief te informeren) echter niet. In aanvulling op de hiervoor genoemde voorbeelden is veelzeggend dat het bedrijf 3M jarenlang informatie achter zou hebben gehouden over de lozing van PFAS in de Westerschelde.⁴

Wanneer een bedrijf nalaat kennis te genereren en te delen met bijvoorbeeld burgers en overheden, ontstaat wat wij noemen een kennisafhankelijkheidsparadox. Hiermee wordt bedoeld dat de mate waarin overheden en burgers duidelijkheid kunnen krijgen over mogelijke risico's van bedrijfsmatige activiteiten, voor een belangrijk deel afhangt van de mate waarin kennis en inzichten worden gegenereerd

2 Althans haar voorganger, DuPont, we spreken hierna van Chemours.

3 De RIVM-website vermeldt: per- en polyfluoralkylstoffen (PFAS) zijn chemische stoffen die door de mens zijn gemaakt. Zij komen van nature niet in het milieu voor. Voorbeelden van PFAS zijn GenX, PFOA (perfluorooctaan- zuur) en PFOS (perfluorooctaansulfonaten). Zie www.rivm.nl/pfas.

4 Althans, zo stelt Ben Vollaard: www.milieurecht.nl/nieuws/het-3m-milieuschandaal-klaar-voor-de-volgende-verrassing.

en gedeeld door het relevante bedrijfsleven. Echter, het nalaten van een bedrijf om intern beschikbare informatie te delen betekent dat burgers en overheden op zichzelf zijn aangewezen om, bijvoorbeeld, risico's in te schatten. Het is in dat geval zeer de vraag of zij dit zullen doen op basis van adequate informatie over de risico's.

Er zijn (helaas) niet alleen voorbeelden waarin bedrijven interne kennis niet delen. In sommige gevallen is zelfs duidelijk dat bedrijven pogingen hebben ondernomen, en nog steeds ondernemen, om publiek beschikbare wetenschappelijke kennis en inzichten op oneigenlijke gronden te ontcrachten of te diskwalificeren, dan wel twijfel te zaaien over de validiteit van wetenschappelijke kennis en inzichten, dit terwijl zij intern al wél kennis hebben over de gevaren (zie o.a. Oreskes & Conway 2012).

Nalaten om voorzorgsmaatregelen te treffen

Het tweede punt is dat ondanks duidelijke signalen over risico's, de risicoveroorzakende bedrijven ogenschijnlijk geen, althans onvoldoende voorzorgsmaatregelen treffen. Er zijn, naast de PFAS-casuïstiek en uitstoot van andere schadelijke stoffen, meer voorbeelden te noemen waarin ondanks duidelijke signalen over risico's niet wordt gehandeld. De gedachten gaan al snel uit naar de risico's van roken, asbest en uitstoot van broeikasgassen. Ook in relatie tot deze risico's zijn verschillende studies, onderzoeken én rechtszaken voorhanden die aantonen dat bedrijven intern al (vergevorderde) kennis hadden over de schadelijkheid van hun bedrijfsmatige activiteiten, maar desalniettemin nalaten beschermende maatregelen te treffen.

Een mogelijke verklaring voor zulke passiviteit houdt verband met het feit dat de schadelijke effecten zich veelal pas op de lange termijn aandienen en (een eventuele inzet van regulering en aansprakelijkheid weggedacht) door derden worden gevoeld, terwijl de kosten van het nemen van voorzorgsmaatregelen wél voor rekening van het bedrijf komen en direct worden gevoeld. Ook worden de voordelen van de activiteit geïnternaliseerd door het vervuilende bedrijf (zie bijv. Le Menestrel & Rode 2013). Doordat ons (bedrijfs)economische systeem is gericht op financiële kortetermijnresultaten ontstaat zo een prikkel om geen (dure) voorzorgsmaatregelen te nemen.

Falende regulering (?)

De kernvraag is natuurlijk: hoe kan aan deze omstandigheden tegenwicht worden geboden? Het standaard antwoord op die vraag luidt: via publieke (risico)regulering. De gedachte daarbij is dat het bestuur goed in staat is om te komen tot adequate regulering van bedrijfsmatige activiteiten die risico's voor de fysieke leefomgeving met zich brengen. Het bestuur beschikt over de benodigde expertise om normen te stellen voor complexe materie als de uitstoot van stoffen, althans kan aan die expertise komen, bijvoorbeeld door zich te laten informeren door kennisinstituten zoals het RIVM. Ook zou het in staat zijn om te komen tot een adequate afweging van de verschillende en vaak botsende maatschappelijke belangen die op het spel staan. Eveneens zou het bestuur in staat zijn om proactief handhavend op te treden.

De hierboven genoemde voorbeelden, en de studies naar de oorzaken daarvan, laten echter zien dat publieke risicoregulering soms faalt (zie uitgebreid De Jong & Faure 2022). Kennisongelijkheden tussen bedrijven en overheden kunnen belangrijke oorzaken voor reguleringfalen zijn. Betrouwbare en volledige informatie over onder meer de toepasselijke risico's, de mogelijk te nemen voorzorgsmaatregelen, de effectiviteit daarvan en de impact van de regulering op andere (publieke) belangen is cruciaal om te komen tot adequate regulering. Als de beschikbare informatie evenwel niet voldoende adequaat is, kan het ertoe leiden dat de gereguleerde activiteiten de facto tot veel meer schade leiden dan destijds, bij het opstellen van de regulering, was voorzien. Dat probleem dient zich met name aan in geval van kennisongelijkheid tussen enerzijds de gereguleerde industrie, die vaak de benodigde expertise en informatie heeft, en anderzijds het bestuur dat deze informatie mist, maar wel nodig heeft om te komen tot regulering (denk aan de hiervoor besproken kennisafhankelijkheidsparadox). Maar ook wanneer bedrijven kennis wél delen, bestaat het gevaar dat de regulering wordt gebaseerd op 'gekleurde informatie'. Eveneens kan het gevaar van *capture* in combinatie met *rent seeking behavior* de

kwaliteit van beschikbare informatie ondermijnen.⁵ Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer bepaalde – economische – belangen (te) leidend zijn bij het formuleren van de vraagstelling die ten grondslag ligt aan de informatievergaring door het bestuur.

Voorts bestaat het gevaar dat bij de normstelling wordt uitgegaan van op zichzelf genomen betrouwbare maar verouderde informatie over risico's (RLI 2020). Juist omdat de techniek snel evolueert, bestaat er een kans dat de informatie waarop regulering is gebaseerd, is verouderd.⁶ Veelzeggend is het voorbeeld van Umicore in Antwerpen, waar de normstelling nog was gebaseerd op inzichten over veilige blootstellingsniveaus uit de jaren zeventig van de vorige eeuw.⁷ Deze faalfactor kan zich aandienen vanwege een gebrek aan prikkels voor bedrijven en het bestuur om naast de al beschikbare kennis, nadere kennis en inzichten te vergaren en te delen. Maar het kan ook samenhangen met financiële en beleidsmatige overwegingen; soms wordt nader onderzoek bijvoorbeeld te kostbaar geacht of wordt de focus van het onderzoek deels beïnvloed door de belangen van de financier.

Een corrigerende rol voor het aansprakelijkheidsrecht (?)

Tegen de achtergrond van het voorgaande verbaast het niet dat het civiele aansprakelijkheidsrecht in beeld komt. Zaken tegen, bijvoorbeeld, Chemours en Tata Steel zijn al aanhangig of in voorbereiding. Deze inzet van het aansprakelijkheidsrecht is interessant vanuit een risicoregulerend perspectief (De Jong 2020). In aansprakelijkheidsrechtelijke zaken draait het primair om het bieden van rechtsbescherming (middels compensatie) aan gedupeerden van de vervuiling (overheden of burgers). Maar het aansprakelijkheidsrecht *kan* er ook

5 Met *capture* wordt bedoeld op de mogelijkheid dat in het reguleringsproces het belang van de partij die wordt gereguleerd met name leidend is en niet het algemene belang. De mogelijkheid dat *capture* zich voordoet, houdt nauw verband met de mate waarin er sprake is van *rent seeking behavior*, waarmee wordt bedoeld op het gegeven dat bepaalde actoren het beschermingsniveau in voor hen gunstige zin beïnvloeden in ruil voor politieke (en/of) financiële steun. Zulk gedrag kan zich in het bijzonder voordoen wanneer de (financiële) drempels om daartoe over te gaan laag zijn, en de kosten voor niet-betrokken partijen om *rent seeking* gedrag te ontdekken hoog zijn. Zie Faure & Partain 2019, p. 192-193.

6 Hiermee bedoelen wij uiteraard niet te zeggen dat dit altijd het geval is. Sommige voorschriften worden bijv. periodiek herzien.

7 Zie bijv. <https://ejatlas.org/conflict/umicore-hoboken-the-ecological-debt-of-an-industrial-plant-belgium> en www.lalibre.be/dernieres-depeches/belga/un-nouveau-pic-de-pollution-mesure-pres-de-l-entreprise-umicore-5f6301fb7b50a677fb9620b8.

toe leiden dat bedrijven zich inspinnen om verdere en toekomstige schade door uitstoot te voorkomen. Dat kan bijvoorbeeld zo zijn omdat de mogelijke last van schadevergoeding bedrijven aanzet om preventief te handelen. Maar het is ook mogelijk dat een bedrijf in een gebods- of verbodsactie hiertoe door de rechter wordt verplicht (denk aan de Shell-klimaatzaak). Als het aansprakelijkheidsrecht inderdaad zulke risicoregulerende werking kan hebben, kan het publieke risicoregulering aanvullen en een bijdrage leveren aan een betere bescherming van de leefomgeving. Met name in het kader van klimaatverandering illustreert de wereldwijde toename van zaken tegen bedrijven dat het aansprakelijkheidsrecht ook daadwerkelijk voor dit doeleinde wordt ingezet.

Te verwachten valt bovendien dát het aansprakelijkheidsrecht in de toekomst vaker zal worden ingezet. Zo zagen recentelijk verschillende Europese richtlijnvoorstellen het licht die beogen aansprakelijkheidsrechtelijke regimes te introduceren voor verschillende situaties van (bedrijfsmatige) vervuiling.⁸ Uiteraard kunnen die voorstellen nog worden aangepast en geen of vertraagd doorgang vinden, maar Europa heeft het aansprakelijkheidsrecht ontdekt om (onder meer) vervuiling door bedrijven tegen te gaan. Ook hier in Nederland vinden relevante ontwikkelingen plaats die de verwachting rechtvaardigen dat het aansprakelijkheidsrecht in de toekomst vaker wordt ingeroepen. Zo valt te wijzen op de in 2020 ingetreden Wet afwikkeling massaschade in collectieve acties, die het voor gedupeerden makkelijker probeert te maken om in een collectieve actie schade te verhalen op vervuilende bedrijven; Frissewind.nu startte bijvoorbeeld zo'n massaschadeclaim tegen Tata Steel.⁹ Eveneens is van belang dat, zowel in de literatuur als in de rechtspraak, de gebods- en verbodsactie van artikel 3:296 van het Burgerlijk Wetboek (BW) nadrukkelijker in de aandacht is komen te staan en wordt ingeschakeld om risico's adequaat te beheersen en te voorkomen. Zulke zaken worden met name door belangenorganisaties aangespannen (zie art. 3:305a BW). Daarbij kan worden gedacht aan civiele algemeenbelangacties tegen de Neder-

8 Te denken valt aan het richtlijnvoorstel van het Europees Parlement en de Raad inzake passende zorgvuldigheid in het bedrijfsleven op het gebied van duurzaamheid en tot wijziging van Richtlijn (EU) 2019/1937, COM(2022)71 final en het richtlijnvoorstel van het Europees Parlement en de Raad betreffende de luchtkwaliteit en schonere lucht voor Europa (herschikking), COM(2022)542 final/2.

9 Zie www.frissewind.nu/articles/massaclaim-vervolg.

landse Staat (*Urgenda*,¹⁰ luchtvervuiling¹¹ etc.). Maar inmiddels is duidelijk dat bedrijven ook via deze route (kunnen) worden aangesproken op hun verantwoordelijkheden. Het bekendste voorbeeld is, uiteraard, de klimaatzaak tegen Shell.¹² Het is de verwachting dat in de toekomst meer algemeenbelangacties tegen bedrijven in het kader van milieu- en gezondheidsrisico's zullen volgen.

Normstelling via het aansprakelijkheidsrecht

Als het aansprakelijkheidsrecht mogelijk meer wordt ingezet, wat zou het dan kunnen betekenen met het oog op risicoregulering, zo kan men zich afvragen.

De risicoreguleringende werking van het aansprakelijkheidsrecht kan allereerst juridisch van aard zijn: door middel van normstelling (in het bijzonder wanneer een schuldaansprakelijkheid wordt toegepast) en door de precedentwerking die daarvan uit kan gaan, geeft de civiele rechter aan hoe bedrijven met onzekerheden en risico's dienen om te gaan. De civiele rechter (lees: met name de Hoge Raad) formuleert – veelal mede vanwege een gebrek aan specifieke, op het geval toegepaste, publiekrechtelijke regelgeving – met enige regelmaat algemene uitgangspunten, gezichtspunten en concrete regels die kunnen worden gehanteerd in aanpalende gevallen. Daarmee geeft hij impliciet ook invulling aan de verantwoordelijkheden die rusten op partijen die niet bij het geding zijn, maar zich wél in een vergelijkbare positie bevinden als de aangesproken actor. Belangrijk is eveneens dat die normstelling gaten kan vullen in overheidsregulering. Zo heeft de civiele rechter zich bij verscheidene gelegenheden bereid getoond om indirect de ‘gaten’ te vullen die voortvloei(d)en uit een gebrek aan overheidsregulering ten aanzien van risico's, bijvoorbeeld door op grond van het ongeschreven recht zorgplichten aan te nemen die bedrijven verplichten tot risicobeheersing.¹³ Deze rol heeft de civiele

10 HR 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006, *NJ* 2020/41, m.nt. J. Spier (*Urgenda*).

11 Bijv. Hof Den Haag 7 mei 2019, ECLI:NL:GHDHA:2019:915, *NJ* 2019/352.

12 Rb. Den Haag 26 mei 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (*Milieudefensie/Shell*).

13 Zie in het bijzonder HR 6 april 1990, ECLI:NL:HR:1990:AB9376, *NJ* 1990/573, m.nt. P.A. Stein (*Janssen/Nefabas*); HR 25 juni 1993, ECLI:NL:HR:1993:AD1907, *NJ* 1993/686, m.nt. P.A. Stein (*Cijsouw I*); HR 17 december 2004, ECLI:NL:HR:2004:AR3290, *NJ* 2006/147, m.nt. C.J.H. Brunner (*Hertel/Van der Lugt*); HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782, *NJ* 2009/103, m.nt. I. Giesen (*Eternit/Horsting*).

rechter in het bijzonder gespeeld bij gezondheids- en milieurisico's, waaronder risico's van asbestblootstelling.¹⁴

Interessant is daarbij in het bijzonder dat de civiele rechter niet terugdeinst om kennisongelijkheden 'te sanctioneren'. Zo is het asbestbedrijf Eternit meerdere keren op 'de vingers (...) getikt' vanwege het feit dat het bedrijf de interne kennis over de gevaren van asbest niet met de buitenwereld deelde en de buitenwereld ook niet beschermde tegen de gevaren van asbest.¹⁵ En recentelijk oordeelde de rechtbank Rotterdam, in een tussenvonnis, dat Chemours over het tijdvlak 1984-1998 onrechtmatig handelde jegens vier gemeenten, onder meer omdat het bedrijf de intern beschikbare kennis en inzichten over de risico's niet met deze gemeenten deelde.¹⁶ Sterker nog, wanneer er sprake is van ongelijkheid in kennis, is dat vanuit civielrechtelijk perspectief juist een reden om een zorgplicht voor het bedrijf dat beschikt over de kennis (maar die niet deelt) te accepteren.

Uit de rechtspraak kan men bovendien opmaken dat het civiele recht een rol speelt in die gevallen waarin het publiekrecht 'niet thuis' geeft. Dat geldt ook indien de gewraakte gedraging maatschappelijk wordt geaccepteerd, nuttig wordt geacht of zelfs (van overheidswege) wordt gestimuleerd. Dat gegeven legt weliswaar (beperkt) gewicht in de schaal, maar staat er niet aan in de weg dat de maatschappelijk nuttige en gewenste gedraging tóch een onrechtmatig handelen jegens de gedupeerde kan opleveren. Dat geldt ook in het geval van een vergunning: een bedrijf dat conform de vergunning handelt, is niet zonder meer gevrijwaard van aansprakelijkheid.¹⁷

Gedragsprikkels van het aansprakelijkheidsrecht

De regulerende werking van het civiele aansprakelijkheidsrecht kán ook extrajuridisch van aard zijn. Zo kan (de dreiging die uitgaat van) het aansprakelijkheidsrecht allerlei effecten genereren die (direct of indirect) invloed kunnen hebben op het beleid van bedrijven in relatie tot risico's. Zo is er de klassieke rechtseconomische gedachte van de

14 Ook in relatie tot financiële risico's speelde de civiele rechter deze rol. Zie hierover bijv. Van Boom 2020, p. 210-212.

15 HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782, NJ 2009/103, m.nt. I. Giesen (*Eternit/Horsting*).

16 Rb. Rotterdam 27 september 2023, ECLI:NL:RBROT:2023:8987.

17 Zie De Jong & Faure 2022 voor meer verwijzingen.

dreigende werking van aansprakelijkheid. Het aansprakelijkheidsrecht zou prikkels tot het doen van onderzoek in het leven roepen en/of versterken. Actoren zouden 'door zulk onderzoek immers kunnen achterhalen dat er meer risico's aan het product kleven dan eerst gedacht, waarvoor zij aansprakelijk kunnen worden gesteld'. De desbetreffende actor zou vervolgens 'zijn zorg- en activiteitsniveau aan de nieuwe informatie kunnen aanpassen' (Visscher e.a. 2018, p. 90).

Er zijn meer mechanismen die ertoe kunnen leiden dat het aansprakelijkheidsrecht extrajuridische risicoregulerende werking heeft. Denk hierbij aan de agenderende functie van het aansprakelijkheidsrecht: de inzet ervan kan politieke en media-aandacht genereren en thema's nader onder de aandacht brengen. Men zou in dit verband ook kunnen spreken van de 'ombudsmanfunctie' van het aansprakelijkheidsrecht. Het kernidee hier is dat het aansprakelijkheidsrecht eraan bij kan dragen om maatschappelijke *misstanden* of de verwaarlozing van bepaalde belangen aan de orde te stellen. Denk voorts aan het feit dat verzekeraars in reactie op (dreigende) aansprakelijkheid van bedrijven aangescherpte polisvoorwaarden kunnen stellen, of aan het gegeven dat advisering door, onder meer, advocaten over de aansprakelijkheidsrisico's kan leiden tot beleidsaanpassingen bij bedrijven. Bovendien kunnen aansprakelijkheidsrechtelijke procedures ook weer leiden tot nieuwe procedures of reguleringsinterventies van overheidswege. Uit de Verenigde Staten is enig anekdotisch bewijs voorhanden waaruit zou blijken dat aansprakelijkheidsrechtelijke procedures aanleiding hebben gegeven tot overheidsregulering. Het betreft hier procedures aangaande gewichtsverliespillen, Halcion, asbest, roken, luchtvervuiling en PFOA, die voor de wetgever aanleiding zijn geweest om in te grijpen.

In het kader van kennisongelijkheden is ten slotte met name de waarheidsvindingsfunctie van het civiele recht interessant. Er zijn voorbeelden waarbij het aansprakelijkheidsrecht transparantie afdwong van een bepaalde partij, waardoor bepaalde inzichten over de risico's, de bedrijfscultuur in het omgaan met deze risico's en de kennis die bedrijven hebben over deze risico's publiekelijk beschikbaar werden (zie bijv. Jacob & Shapira 2022). Met andere woorden, informatie kan beschikbaar worden gemaakt voor de samenleving. Ook kan die informatie (denk aan de agenderingsfunctie) sterker onder de publieke en politieke aandacht worden gebracht.

Afsluiting

Het voorgaande nuanceert het klassieke idee dat risico's primair gereguleerd (moeten) worden via top-down *command and control*-regulering. Het aansprakelijkheidsrecht kan een waardevolle aanvulling zijn op publiekrechtelijke risicoregulering. In gevallen van ernstige vervuiling van de fysieke leefomgeving is het belangrijk dat dit potentieel van het aansprakelijkheidsrecht wordt onderkend en benut. Zoals (helaas) de aangehaalde voorbeelden aantonen, is dit niet alleen van theoretisch belang, maar ook van cruciaal praktisch belang om tot een betere bescherming van het milieu en de menselijke gezondheid te komen. In het aansprakelijkheidsrecht liggen voldoende handvatten besloten om hieraan een bijdrage te leveren. Wij pleiten ervoor om deze handvatten aan te grijpen en uit te bouwen, zodat het aansprakelijkheidsrecht aanvullende bescherming kan bieden juist waar dat het meest noodzakelijk is, namelijk wanneer publieke risicoregulering heeft gefaald en burgers en het leefmilieu daardoor ernstige schade (dreigen te) lijden.

Literatuur

Van Boom 2020

W.H. van Boom, *Privaatrecht en markt*, Den Haag: Boom juridisch 2020.

Faure & Partain 2019

M.G. Faure & R.A. Partain, *Environmental law and economics. Theory and practice*, Cambridge (VK): Cambridge University Press 2019.

Jacob & Shapira 2022

A. Jacob & R. Shapira, 'An information-production theory of liability rules', *University of Chicago Law Review* (89) 2022, afl. 5, p. 1113.

De Jong 2020

E.R. de Jong, 'Rechterlijke risicoregulering: over de veranderende publieke rol van de civiele rechter bij gezondheids- en milieurisico's', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 2020, afl. 1, p. 4-17.

De Jong & Faure 2022

E.R. de Jong & M.F. Faure, 'De autonomie van het civiele recht en het strafrecht bij normstelling voor ernstige risico's voor de fysieke leefomgeving', *Nederlands Juristenblad* 2022/864.

Le Menestrel & Rode 2013

M. Le Menestrel & J. Rode, 'Why did business not react with precaution to early warnings?', in: European Environmental Agency, *Late lessons from early warnings: Science, precaution, innovation*, Kopenhagen: EEA 2013, p. 639-651.

Oreskes & Conway 2012

N. Oreskes & E.M. Conway, *Merchants of doubt*, New York: Bloomsbury Press 2012.

RIVM 2023

RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu), *De bijdrage van Tata Steel Nederland aan de gezondheidsrisico's van omwonenden en de kwaliteit van hun leefomgeving*, 2023.

RLI 2020

RLI (Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur), *Greep op gevaarlijke stoffen*, 2020.

Visscher e.a. 2018

L.T. Visscher, M. Faure & F. Weber, 'Geoorloofde maar gezondheidsbedreigende producten en diensten: een rechts-economische visie op regulering en aansprakelijkheid', *Aansprakelijkheid, Verzekering en Schade* 2018/18, p. 86-91.